

הרב עזריאל אריאל

משקל החסידות בהנהגת השמיטה

ראשי פרקים:

- א. דין ולפנים משורת הדין
 - ב. עיקר הדין בשמיטה
 1. עיקר הדין — לחקלאי
 2. עיקר הדין — לצרכן
 - ג. לפנים משורת הדין
 1. חששות כשרות
 2. היחס לחששות בכשרות
 3. משקל החסידות
 4. משקל החסידות בשמיטה
 5. קביעת סדר העדיפויות בשמיטה
- מסקנה

שאלת "מה נאכל בשנה השביעית" מלווה את עם ישראל — בהיותו יושב בארצו — מאז כניסתו לארץ ועד ימינו אלה. אלא שבעוד שבימי קדם התמקדה שאלה זו בעצם השגת המזון, שהיה חסר בשנת השמיטה¹, הרי שהיום השאלה היא אחרת: מה לבחור מבין שפע האפשרויות שהשווקים והחנויות מלאים מהם? האם להעדיף תוצרת המיובאת מחו"ל? האם להעדיף תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים? האם להעדיף גידולים במסגרת אוצר בית-דין? במסגרת היתר המכירה? מצע מנותק? ובתוך כל אלה, איך להתייחס למצבי ביניים שונים, כמו: גידולים בחממות (בקרנט), גידולים באיזורים שונים של הארץ, ועוד?

א. דין ולפנים משורת הדין

בראשית הדברים, יש להבהיר מושגי יסוד, העומדים בבסיסו של הדיון: הן ההלכתי והן זה שלפנים משורת הדין. בכל דיון הלכתי, אנו מבחינים בין מספר מצבים הלכתיים: הראשון הוא עיקר הדין, הנקבע על ידי כללי הפסיקה הבסיסיים. גם בהגדרתו של "עיקר הדין" יכולות להיות מחלוקות; אך גם בהם

1. עי' תוספתא (אהלות פרק יח); ירושלמי (שביעית פ"ו ה"ד); סנהדרין (צא ע"א); איכה רבה (פתיחתא, סי' יז); מאמר הגר"ש ישראלי: "השמיטה במהלך הדורות" (מדריך שמיטה לצרכן עמ' 99-100).

ישנם כללים להכרעת ההלכה, כמו: ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, הליכה אחר רבים, סמכות "מרא דאתרא", המנהג המקובל ועוד. משני צדדיו של עיקר הדין ישנן עוד שתי רמות: הידורים או חומרות, מצד אחד, והיתרים של דחק, מצד שני. פסיקת ההלכה עוסקת בעיקר בשאלת "עיקר הדין". במצבים בהם הדבר נדרש, יש צורך לברר מה מותר בדוחק או בשעת הדחק, או שיש למקל על מה שיסמוך. גם שיקול זה — עד כמה ניתן להסתמך, בנסיבות שונות, על דעות מקילות — הוא שיקול הלכתי, אלא שהערכת הנסיבות כ"שעת הדחק" — גדולה או קטנה — נתונה לשיקול דעתו של הפוסק, וקשורה במידה רבה לשיקולים ערכיים והשקפתיים, הקשורים ל"חלק החמישי של השולחן ערוך". בתחום החומרות וההידורים — מאחר שהוכרע שמעיקר הדין הדבר מותר — הרי שההחלטה אם להדר או להחמיר נתונה בידי כל אדם ואדם על פי מדת המוטיבציה האישית שלו. אך גם כאן נדרשת הנחיה תורנית כדי לשקול כראוי את מדת נחיצותם וחשיבותם של החומרה וההידור, בעיקר כאשר הם עלולים לבוא על חשבונם של דברים אחרים, שיש לבדוק אם אכן חשיבותם אינה פחותה².

ב. עיקר הדין — בשמיטה

1. עיקר הדין — לחקלאי

כאשר אנו עוסקים בחקלאי, עיקר הדין הוא ברור מאד: לשבות בשמיטה מבלי להסתמך על היתרים שונים. פירוש הדבר הוא: לעשות מלאכות שנועדו "לאוקמי אילנא", ולדעת רוב הפוסקים — אף "אוקמי פירא"³, להפקיר את הפירות ולאפשר לכל מאן דבעי לקחת אותם לביתו. לכל היותר ניתן להתיר — ברמה זו, של "עיקר הדין" — "אוצר בית דין" שיבצע קטיף וחלוקה לצרכנים

2. כאן המקום להתריע על תופעה ההולכת ומתפשטת, והיא: הזנחת "עיקר הדין" בפסיקת ההלכה. לדוגמא אביא את המציאות הקיימת במשחטות לעופות. ציבור גדל והולך דורש כשרות למהדרין. כתוצאה מכך, כל עוף שיש בו איזושהי שאלה, נזרק מיד אל ערימת העופות הלא כשרים, ומשווק בדרך כלל לגויים. למשחטות לא משתלם לממן העסקה של רב פוסק שיכריע בכל השאלות, מפני שמשכורתו של הפוסק יקרה יותר מאשר מחיר העופות שיורה בהם לקולא. כתוצאה מכך, הולך לאיבוד ניסיון מצטבר של מאות שנים בפסיקה בטריפות העוף, וברוב המשחטות המיון הוא בין "כשר למהדרין" לבין "טרף". ניתן אף לראות רבנים הנמנעים מלפסוק בשאלות חדשות העומדות בפניהם, ובמקום זה הם מחפשים פתרונות עוקפים ההולכים בדרכים בטוחות, שיחסכו מהם את הצורך להתמודד עם שאלות ולקחת אחריות על הכרעות מחודשות. אך כאשר אותם רבנים נתקלים במצבים קשים של שעת הדחק, הם נאלצים לבחור בדרכים דחוקות ביותר. וכך נוצר מצב כזה: כאשר אפשר — סוטים מן הדין לחומרא. כאשר קשה מאד — סוטים מן הדין לקולא. ומה יהיה על "עיקר הדין", שהוא אמיתה של תורה? 3. עי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק ב סעי' ג; פרק יב; פרק יז).

תמורת השתתפות בהוצאות הקטיף, מבלי שהחקלאי עצמו יהיה מעורב בעניין ויקבל תשלום על עבודות שביצע⁴. היתר אחר שהוא נכון מעיקר הדין הוא גידול במצע מנותק בחממה⁵.

כל ההיתרים האחרים — הן אלה המבוססים על היתר המכירה, והן אלה הכלולים במסגרת של "אוצר בית-דין" — הם היתרים המסתמכים על דעת מיעוט ועל סברות מקילות⁶. החקלאי, הנמצא במצב של שעת דחק קשה — מותר לו לסמוך על שיטות אלו, ולפעמים הוא אף נדרש לכך כדי שלא לפגוע פגיעה אנושה במצווה המוטלת עליו במשך כל שבע השנים: ליישב את ארץ ישראל ולהחזיק בה בשליחותו של העם כולו⁷.

החקלאי הבא לסמוך על היתר המכירה, נאלץ להיכנס לדוחק הלכתי במספר נקודות:

א. עצם מכירת הקרקע לגוי, שיש בה שאלה של איסור "לא תחנם"⁸.

4. עי' במאמרו של הגר"ש ישראלי זצ"ל: השמיטה במהלך הדורות ("מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 101) ו"מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק כה סעי' יח).

5. עי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק יט).

6. עי' מאמרו של הגר"ש ישראלי (שם).

7. עי' במבוא של מרן הרב קוק זצ"ל לשבת הארץ (פרק טו ד"ה ואם כך, אמנם, לפיכך).

8. שו"ת שמן המור (י"ד סי' ד); שו"ת ישועת מלכו (י"ד סי' נה-נט); שו"ת אבני נזר (ח"ג י"ד סי' תנח); אגרת האדר"ת (אדר היקר סי' י, מובאת בסוף שבת הארץ); מבוא לשבת הארץ (פרק יב); הר צבי (זרעים ח"ב סי' מז); לאור ההלכה (עמ' קכג-קכד); מאמר הגר"ב ז'ולטי (כרם ציון הלכות פסוקות, בתחילת הספר). ומקורם בירושלמי (ע"ז פ"א ה"ט בסופה); כפתור ופרח (פרק י); חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי ארץ פרק יא סעי' טז). ועי' שו"ת ציץ הקודש (ח"א סי' טז אות יט); חזו"א (סי' כד); מאמר הרה"ג אליהו בקשי דורון (תורה שבעל פה טו). ליסוד זה נצטרפו עוד כמה סניפים:

א. האדר"ת הנהיג מכירה על תנאי שהגוי לא יקוץ את האילנות, וא"כ מעשה המכירה נגמר ע"י מעשהו של הגוי. עי': בצאת השנה (עמ' פא); ספר השמיטה (עמ' עה). ועי' מש"כ על כך במעדנ"א (סי' א).

ב. בספר "מזבח אדמה" (י"ד סי' קנא, מובא בהר צבי זרעים ח"ב סי' מז, בצאת השנה עמ' פב) נאמר שאין איסור לא תחנם במכירה לגוי שאינו עובד ע"ז. וכ"כ במשפט כהן (סי' ס, סג) עפ"י: ראב"ד (הל' עבודת כוכבים פ"י ה"ו) ושו"ת הרשב"א (ח"א סי' ח). וכ"כ ר' יצחק אלחנן ספקטור (מכתבים המופיעים בחוברת "ניצני ארץ" ו, עמ' 11-16). ועי' ב"י וב"ח (חו"מ סי' רמט); ספר השמיטה (עמ' קט).

ג. המכירה היא לזמן. הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מח) כתב עפ"י ספר החינוך (מצווה שלט, ועי' מנ"ח שם), שאין איסור תורה במכירה שאיננה לצמיתות. ועי' ספר השמיטה (עמ' קו-קטז) ובהרחבה — בספר "באהלי שדה" (עמ' 47-48, 51-53).

ד. ר' זלמן ש"ך (מובא במבוא לשבת הארץ, פרק יב) העיר עפ"י הרמב"ם (הל' ע"ז פ"י ה"ד)

- ב. השימוש בדרך שיש בה "הערמה" — אינה רצויה מלכתחילה⁹, ויש שפקפקו אם היא אכן מועילה¹⁰.
- ג. הפקעת מצווה שהיא מהחשובות בתורה, ובמיוחד — כאשר בגללה גלינו מן הארץ ובזכותה ניגאל¹¹.
- ד. הימנעות מהפקד הפירות ומשמירה על קדושתם, כאשר קדושת שביעית בקרקע של גוי שנויה במחלוקת שבין מרן הב"י לבין המב"ט¹².
- ה. עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעת מיעוט מבין הפוסקים¹³. בעיה זו חמורה יותר במלאכות האסורות מן התורה (בעיקר זריעה וחמירה) וקלה יותר במלאכות שנאסרו מדרבנן (חרישה ונטיעה הן מלאכות מסופקות. קצירה ובצירה — יש אומרים שאין בהן בעיה כאשר הקרקע והגידולים שייכים לגוי)¹⁴.

2. עיקר הדין — לצרכן

כמעט כל הבעיות העומדות בפני החקלאי — אינן עומדות בפני הצרכן¹⁵. הצרכן אינו עובר על איסור "לא תחנם" כאשר החקלאי הוא זה שמכר את הקרקע. הצרכן לא ביצע הערמה ולא הפקיע מצווה. הצרכן אף לא עשה מלאכות שהיתרן

שאינן איסור תורה במכירת קרקע לגוי שכבר יש לו קרקע בארץ. ועיי' ספר השמיטה (עמ' קח סעי' ג).

9. עיי' במאמרו של הגר"ש ישראלי זצ"ל: "השמיטה במהלך הדורות" ("מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 104-101) ובמאמרו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 45-47, 53-55).
10. הרב קוק זצ"ל מסביר שהמכירה מועילה מבחינה קניינית למרות שלא נועדה אלא להפקיע איסור: משפט כהן (סי' נח); אגרות הרא"ה (ח"א סי' שיב); מבוא לשבת הארץ (פרק יג) וכתב שם: "העיקר הוא כאמור דלא שייך כלל כאן לא סמכא דעתיה, דעל מה שהוא בא לקנות, דהיינו שתחשב שלו לעניין הפקעת דין שביעית — ע"ז ודאי סמכא דעתיה, וניחא ליה לישראל להקנות ולנכרי לקנות בכה"ג". וכך משמע מהרשב"ם (ב"ב קלז ע"א ד"ה עד כאן, ע"ב ד"ה דאי) המובא במשנה ברורה (סי' תרנח סעי' ד, בה"ל ד"ה ומותר) לעניין אתרוג. ועיי' תוס' (סוכה מא ע"ב ד"ה הילך); אנציקלופדיה תלמודית (ערך הערמה); חוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 2 והע' 10).
11. עיי' מבוא לשבת הארץ (פרק טו ד"ה אמנם).
12. עיי' "שבת הארץ" (עם "תוספת שבת", פ"ד הכ"ט אות ב).
13. ר"ח ורש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון); תוס' (גיטין סב ע"א ד"ה אין, בתירוץ השני); ספר התרומה (הל' א"י עמ' סג). וכן מובא בביאור הגר"א (לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח). ועיי' חזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואתרוגין). "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ב/2, פ"ח ה"ח אות ד).
- מקור העיקרון שבשעת דחק גדולה ניתן להסתמך על דעת יחיד — הוא הט"ז (יו"ד סי' רצד ס"ק ג) שכתב כן בעניין איסור "חדש" בצפון אירופה, למרות ש"חדש אסור מן התורה" לדעת רוב הראשונים. ועיי' מבוא לשבת הארץ (פרק י).
14. עיי' "מדריך שמיטה לחקלאי" (פרק כז סעי' ד-ה ובהערות).
15. עיי' מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז ("מדריך שמיטה לצרכן" עמ' 121).

שנוי במחלוקת. על כן, אף שלגבי החקלאי נאמר שעליו להימנע מלהסתמך על היתר המכירה במצב שבו הוא יכול להתקיים ולקיים את האחיזה בארץ גם אם ישמור את השמיטה כהלכתה, אין להסיק מכאן מסקנות ישירות ביחס לצרכן.

הצרכן עומד בהתמודדות עם שאלות אחרות:

א. איסור "ספיחין". איסור זה אינו חל על גוי שזרע בקרקע שלו¹⁶, ובמסגרת היתר המכירה נמכרים לגוי גם הקרקע וגם הגידולים, כאשר החקלאי מוגדר כ"מנהל עבודה" של הגוי; אבל אם הזריעה נעשתה על ידי יהודים — ישנה מחלוקת¹⁷: אלה שמתירים את הזריעה לכתחילה בקרקע של גוי בזמן הזה — יאמרו בוודאי שאין איסור ספיחין בדיעבד¹⁸. ובין האוסרים זריעה של ישראל בקרקע של גוי — דעת הכסף משנה היא שאיסור ספיחין חל על הגידולים¹⁹, ודעת מהר"י קורקוס היא שאין איסור ספיחין על הגידולים. כיום — בחלק גדול מן המקרים (למעט גידולים שזריעתם דורשת מומחיות רבה, כגון: גזר, בצל ותפוחי אדמה), הזריעה נעשית על ידי פועלים גויים, כך שהיקפה של בעיה זו פחת ביחס לשמיטות הקודמות. החזון איש²⁰ מוסיף על כך ומחדש שאם הזריעה נעשתה על ידי גוי, אך מכוחו ובסמכותו של יהודי, שהוא גם המרוויח מן הגידול — דינה כזריעה שנעשתה על ידי יהודי, ואיסור ספיחין חל על הגידולים לפי הדעה המחמירה. אולם בסיכומו של דבר, אם נדון בשאלה זו על פי כללי הפסיקה של עיקר הדין — המסקנה היא להקל (מחלוקת ב"תרי דרבנן").

ב. תוקפה של המכירה. יש שערערו על תוקפה של המכירה: החזו"א כתב שמכירה על ידי שליח אינה מועילה, מפני שהמכירה אסורה, לדעתו, מטעם

16. רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט).

17. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב הע' 31).

18. כ"כ הרב קוק זצ"ל (מבוא לשבת הארץ פרק יא) בהסתמך על דעות: ר"ח, רש"י, הערוך, תוס', ספר התרומה והל' א"י לבעל הטורים — שלמ"ד יש קניין לגוי להפקיע — מותרות גם מלאכות דאורייתא ע"י ישראל. ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט הע' 18, פ"ח ה"ח אות ה' והע' 15). וכיוון שאיסור ספיחין נאסר שמא יזרע בסתר — בכה"ג, שיש אומרים שאין איסור מלאכות — אין מקום לאסור ספיחין.

וכ"כ הגר"י מינצברג ("פירות שביעית" סי' ג, ז, ט), הגר"א הכהן כהנוב ("פרי הארץ" סי' כא-כב) והגר"ע יוסף שליט"א (ילקוט יוסף שמיטה, תשמ"ז, עמ' לד), שאין מקום לקנוס את הישראל שזרע מכיון שלא שייך לקנוס אדם על מעשה איסור כשיש לו על מה לסמוך להיתר. והגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ז) מסתפק בסברה זו.

19. לדעה זו כתב הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"א סי' ט אות יב ס"ק ו) שזהו דווקא כשביעית מדאורייתא; אך בשביעית בזה"ז, שאינה אלא מדרבנן — מותר.

20. שביעית (סי' י ס"ק ו ד"ה ואם עבר).

"לא תחנם", וא"כ, "אין שליח לדבר עבירה"²¹. ואילו לדעת רוב הפוסקים שדנו בנושא, הסוברים שהמכירה מותרת – אין כאן עבירה, וממילא אין בעיה בשליחות. בעיה שנייה היא גמירות דעתו של החקלאי. אמנם ביחס לחקלאי שומר מצוות יש להניח שגמר בדעתו למכור את הקרקע למשך זמן מוגבל (כמובן, תמורת תשלום הולם, שייקבע על ידי בעלי מקצוע)²²; אבל ביחס לחקלאי שאינו שומר מצוות יש מקום לחשש שמא לא התכוון ברצינות למכור²³. המתירים עמדו על החשש הזה ודחו אותו בשתי טענות: (א) כל זמן שאין לפנינו "דברים שבלבו ובלב כל אדם" המורים על כך שאדם זה לא התכוון למכור, אנו הולכים אחר חתימת ידו; וכך מקובל להורות בבתי הדין הרבניים. (ב) גם אם החקלאי התכוון רק ל"מכירה דתית" ולא למכירה במובן המשפטי המקובל – די בכך כדי להפקיע את קדושת הקרקע, מפני שבכך החקלאי מסר לגוי את השליטה על קדושת הקרקע²⁴.

גם כאן, לענ"ד, שורת הדין היא להקל אפילו בחקלאי שאינו שומר מצוות; ובחקלאי שומר מצוות אין כמעט מקום לחשש.

ג. קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי. שאלה זו שנויה במחלוקת עוד מימי מרן הב"י. המנהג המקובל בירושלים הוא שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות אלו. ועל כן, לאחר המכירה, אין בפירות אלו איסורי סחורה

21. חזו"א (שביעית סי' כד ס"ק ד"ה ולפיכך). ולדעת הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' ס) והגרצ"פ פראנק (הר צבי סי' נ) אין בכך בעיה אף לסוברים שיש איסור במכירה. משום כך היו שהציעו שהחקלאים ימכרו את האדמה לרב הראשי והוא ימכור את הקרקע כבעלים: הרה"ג חיים יהודא ליב אויערבך (מעדנ"א, קונט' "מילי דאבא" עמ' 286); הגר"ח ז' גרוסברג (בצאת השנה עמ' פג). ועי' משפט כהן (סי' ס). וכך נהג הגר"ש גורן זצ"ל ("מאורות" 1). אך בשמיטות האחרונות לא נהגו כך.

אחת ההשגות על המכירה היתה הטענה שאין תוקף למכירה שאינה רשומה בטאבו. וכך כתבו הגר"ש סלאנט (מובא במכתבו של ר' יצחק אלחנן ספקטור, ניצני ארץ ו עמ' 14) והרידב"ז (בהקדמה לבית רידב"ז). ר' יצחק אלחנן ספקטור (ניצני ארץ ו עמ' 14) והגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מט) כתבו שאין לחשוש לכך. ועי' מעדנ"א (סי' יח-יט). לקראת שנת השמיטה תש"ם, הועבר חוק בכנסת, הנותן תוקף חוקי למכירה זו גם ללא רישום בטאבו, אם נעשתה באישור מועצת הרבנות הראשית, עי' תחומין (יד עמ' 63).

22. ראה לעיל (הע' 10). ועי' מה שכתב על כך אמ"ר, הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 44-45).

23. לעניין גמירות דעת באדם שאינו שומר מצוות, עי' קונט' "מילי דאבא" (להרה"ג חיים יהודא ליב אויערבך, אבי הגרש"ז, מובא במעדנ"א שביעית עמ' 283). ועי' שם (עמ' 285) שהסביר את תוקפה הקנייני של המכירה להפקעת איסור.

24. ראה לעיל (הע' 10) בשם הרב קוק זצ"ל. ולדעתו, שיקול זה תקף אף אם התוקף המשפטי של המכירה לא יעמוד במבחן בג"ץ.

והפסד, ואין בהם חובת ביעור²⁵.

ד. איסורי "שמור" ו"נעבד". איסורים אלו שנויים במחלוקת גדולה, למן הראשונים ועד האחרונים²⁶. איסורים אלו הם קנסות שהוטלו על עוברי עבירה. אך כאשר השומרים והעובדים עושים את מלאכתם על פי הוראת היתר — אין מקום לקנוס אותם בדיעבד²⁷.

ה. איסור "מסייע לדבר עבירה". חז"ל החמירו מאד ביחס למשא ומתן עם אנשים החשודים על מלאכות או מסחר בפירות שביעית²⁸. מכוח איסור זה, אף אם מוצר מסוים מותר באכילה, יש איסור לקנות אותו מן החשוד²⁹. גם כאן, כאשר מדובר בקנייה ממי שנוהג על פי הוראת היתר — אין בכך שום איסור³⁰. ולהיפך, הגדרתו של אדם זה כ"חשוד על השביעית" מהווה פגיעה קשה במורה ההוראה עליו הוא מסתמך.

מתוך כך עולה שבעוד שהסתמכותו של החקלאי על היתר המכירה היא דחוקה, הרי שהסתמכותו של הצרכן על היתר המכירה היא מבוססת במידה רבה על עיקר הדין. המחלוקת הן ב"תרי דרבנן" (שביעית בזמן הזה דרבנן, ואיסור ספיחין דרבנן), ובמיוחד — שכן נהג רוב רובו של הציבור שומר המצוות בכל השמיטות הקודמות (ובתקופה שלפני קום המדינה, ואף בשמיטת תשי"ב, כך נהג גם חלק גדול מהציבור החרדי).

25. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק ב סעי' ד ובהערות).

26. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב סעי' י-יא והע' 24-25); מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז (שם עמ' 121).

27. "פרי הארץ" (להרה"ג אלעזר הכהן כהנוב, ס' טז, כא, כב); "פירות שביעית" (להרה"ג ישראל זאב מינצברג, ס' ג, ט, י; מובא במדריך שמיטה לצרכן עמ' 135-138); כרם ציון (פרק יט סעי' ג); שו"ת אגרות משה (או"ח ס' קפו); "הלכות שביעית" (ס' ט, כסא דוד ס"ק סב, ועי' ברית עולם ס' ט סעי' נט). ועי' מכתבו של הרה"ג איסר יהודה אונטרמן (מובא במדריך שמיטה לצרכן עמ' 129), שכתב ביחס לאתרוגים: "גם אלה המחמירים שלא לסמוך על המכירה לגוי בנוגע לפירות שביעית... בפירות האילן, דאין שייך לאוסרם משום ספיחין — מותרים הפירות לגמרי... ואין לחוש לדעת יחידים שיחסם העוין לארץ ישראל גורם להם לתפוס חומרות שאין להם יסוד".

וכן משמע בחזו"א (שביעית ס' י ס"ק ו) ואלו דבריו: "ואותן שמוכרין (ע"י עצמן ולא ע"י שליח) פרדסיהן לנכרי, אף שעוברין בזה משום לא תחנם — מ"מ היא מכירה, ולדעת סה"ת פקעה מהן קדושת שביעית. ואע"ג שקשה לסמוך על זה... מ"מ יש להן על מה שיסמוכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד. ואם שולחין את האתרוגין לחו"ל — יש בזה משום אין מוציאין פירות שביעית לחו"ל. ומ"מ אין הפירות נאסרין ויוצאין בהן, וכש"כ אם מכרו פרדסיהן לנכרי, וכמש"כ לעיל".

28. עי' רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פרק ח).

29. כ"כ החזו"א (ס' י ס"ק ה ד"ה ובתו', ס"ק ו ד"ה ויש) בעניין "שמור".

30. וכ"כ הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה ס' מד-מה).

ג. לפני משורת הדין

כאשר אנו באים לדון על ההנהגה הראויה למי שנוהג במידות חסידות, לפני משורת הדין, עלינו להבחין בין שיקולים שונים: חששות הנוגעים לכשרות התוצרת; חששות הנוגעים לקניית התוצרת ושיקולים ערכיים אחרים.

1. חששות כשרות

כפי שהזכרנו, בעיות הכשרות הקיימות במה שגדל בשנת השמיטה על פי היתר המכירה הן שלוש: איסור ספיחין (בירקות; בעיקר אלה שהתחילו לגדול בשמיטה), "שמור" (בכל הגידולים שיש בהם קדושת שביעית) ו"נעבד" (בגידולים שבהם נעשו מלאכות דאורייתא שהביאו להצמחתם, כגון: זריעה וזמירה)³¹. חששות אלו קיימים גם במסגרת של אוצר בית-דין. בירקות — כאשר מדובר בצמחים שרק התחילו לגדול בשנה השישית, כאשר לדעת רבים מן הפוסקים יש בהם איסור ספיחין³². בפירות — כאשר החקלאים עשו בהם מלאכות שהיתרן אינו מוסכים על רוב הדעות, וביניהן גם גיזומים שיש חשש שהם זמירה גמורה; דבר המעלה שאלה של "נעבד". ובכל הגידולים יש שאלה של "שמור", אם נאמר שאין לסמוך על "אוצר בית-דין" מפני שאינו מוזכר ברמב"ם³³. אך כפי שהזכרנו, איסורי "שמור" ו"נעבד" — מלבד

31. בעניין "נעבד" במלאכות דרבנן מוכח מהמשנה (שביעית פ"ד מ"ב) שהפירות אינם נאסרים לכר"ע. ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ג אות א).

32. כדעת הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ד, ה"ז-ה"ח; פיה"מ שביעית פ"ט מ"א ד"ה וספיחין). וכך הורו להלכה ולמעשה — הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א והרה"ג עובדיה יוסף שליט"א. לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ה) יש להקל רק אם עיקר גידולם של הירקות היה בשישית. ואף בדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל), הסובר שהולכים אחר תחילת הגידול, כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה סי' מט-נ) שמסתבר יותר ללכת אחר תחילת גידולו של החלק הנאכל ולא אחר תחילת הגידול של הצמח עצמו. אך החזו"א (סי' ט"ק יז ד"ה ירק; סי' כו, סדר השביעית אות ו); הורה להקל.

33. יש שהסתייגו מדרך זו: רש"ס (פ"ט ה"ד ד"ה חזור וזכי בה, ה"ו ד"ה ואני אומר, אבל האמת); הגרי"א"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג' סי' עב). הגר"מ אליהו שליט"א הורה שאין לסמוך על אוצר בית דין אלא בשעת הדחק, מכמה סיבות:

א. תקנת אוצר בית דין מדברת על חלוקה שבועית לצרכנים, ולא כפי שהדבר נעשה כיום, באמצעות מערכת השיווק הרגילה.

ב. בתקנת אוצר בית דין החלוקה היתה בחינם, ולא תמורת תשלום להחזר ההוצאות.

ג. מינוי החקלאי עצמו כשליח בי"ד הוא דחוק מאד.

ד. הרמב"ם לא הזכיר את המושג אוצר בית דין.

אך הוסיף שעדיף לקחת פירות מאוצר בית-דין מאשר לחון גויים ע"י קנייה מהם. וכך כתב לנו הראשון שליט"א: "גם למקילין באוצר בית דין, לא מוזכר בתוספתא שהם משלמים לחקלאי, וכן שכן הפועלים הוא על חשבונם. ופירות אוצר בית דין לא נמכרים. ומה

היותם שנויים במחלוקת — אינם אלא קנס שהוטל על עוברי עבירה, ולכן אין מקום לחשוש להם במי שנוהג על פי הוראת היתר של תלמידי חכמים, אף אם הקונה עצמו חולק על אותה הוראה.

אם נדון על החשש לאיסור "ספיחין" לאחר המכירה, נראה שאף אם נחשוש לסברות שהעלו המפקקים, הרי שהיקף הבעיות אינו חמור, מכמה סיבות:

א. כפי שהערנו קודם, במקרים רבים, הזריעה בארץ נעשית על ידי גויים.

ב. רוב מיני הירקות אינם נזרעים בשדה. הם נזרעים במשתלות, במצע מנותק בתוך מבנה, ולאחר מכן מועברים בגוש אדמה ונשתלים כך בשדה (כמעט תמיד, על ידי פועלים גויים). לדעת החזו"א, הסובר שאיסור ספיחין נקבע על פי תחילת הגידול, ייתכן שאין כאן איסור ספיחין³⁴.

ג. איסור ספיחין אינו נוהג באיזורי הארץ שלא נתקדשו בזמן הבית השני³⁵, כגון: גוש קטיף³⁶. איזורים נרחבים — שבהם קיימת חקלאות יהודית

שנהגו כיום להקל — זו קולא אחר קולא. והנח להם...". ואף מרן הרב קוק זצ"ל נטה לסמוך על אוצר בית-דין כך רק לאחר המכירה (עי' אגרות ראי"ה ח"א סי' שיד). אולם הגר"ש ישראלי זצ"ל העיר שאין להסיק מסקנות מהשמטת הרמב"ם דין זה, מפני שלדעתו אין בכך חידוש דין אלא סידור טכני של ההפקר, ואין בהשמטתו סיבה מספקת לדחות מההלכה תוספתא מפורשת המציינת שכך היה נהוג.

ועי' רדב"ז (פ"ז ה"ג); אגרות חמדה (פרק טו); מאמר הגר"ש ישראלי זצ"ל (בצאת השנה עמ' כא-כב, מובא ב"מדריך שמיטה לצרכן", נספח א בסופו) מאמר אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (באהלי שדה סי' ט).

34. הירקות הנשתלים נזרעים במשתלה בהיתר כיון שהזריעה מבוצעת באולם זריעה שדינו כבית ובמנותק מן האדמה. גם החדר בו מתבצעת ההנבטה הוא בתוך מבנה שריצפתו אטומה. מכיון שגידולם של ירקות אלו התחיל בהיתר, במקום בו לא נוהגים דיני שביעית — מסתבר שאין בהם איסור ספיחין לדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל, וראה לעיל הע' 1) הסובר שהולכים אחר תחילת הגידול. העברת השתלים לשדה בגוש אדמה אינה יוצרת איסור ספיחין מחדש מפני שהיא לא שתילה מחדשת (כפי שנאמר לעניין ערלה), וגם אין בה איסור דאורייתא בשמיטה. עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ד אות ג); מדריך שמיטה לחקלאי (פרק א סעי' ז). בנוסף לכך, יש הסוברים שאיסור ספיחין חל רק על ירקות שנזרעו ולא על ירקות שנשתלו: שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה אות ג).

הגר"מ אליהו שליט"א העיר, שמכיון שלדעת הרמב"ם הולכים אחר הלקיטה — אין להקל בשתילת תבנית. ועי' מאמריהם של אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א והרב יואל פרידמן לעיל.

35. רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו).

36. עפ"י משנה גיטין (פ"א מ"ב, דף ב ע"א); רמב"ם (תרומות פ"א ה"ז-ה"ח); שו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' א'קה, ועי' ח"ה סי' ב'רו); שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' מז); מור וקציעה (סי' שו, קונט' מצוות יישוב א"י, ד"ה והשלישית); שו"ת ישועות מלכו (י"ד סי' סו-סז). ועי' מאמרו של אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל ("תחומין" ב עמ' 264-382).

בהיקף גדול – נמצאים בתחום המסופק, שלא ברור אם נכלל בקדושה זו, והכוונה לכל האיזור שמדרום מערב לקו אשקלון – באר-שבע – ים המלח³⁷ (מועצות איזוריות: שער הנגב, עזתה, אשכול, מרחבים, בני שמעון, רמת הנגב והערבה). כמו כן יש ספק ביחס לאיזורים נוספים, כמו³⁸: עמק בית שאן, מזרח הכינרת וצפון רמת הגולן: כולם איזורים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול.

ד. איסור ספיחין אינו נוהג במה שגדל בחממות³⁹.

ה. הרה"ג יהושע משה אהרונסון זצ"ל⁴⁰ טען שאיסור ספיחין אינו נוהג בשטחים גדולים הזרועים ברציפות. לדעתו, הנימוק לאיסור ספיחין הוא "שמא יזרע בסתר", וכאן הכל נעשה בגלוי.

2. היחס לחששות כשרות

היחס לחששות כשרות מופיע במסילת ישירים (פרק יא) בפרק העוסק בפרטי מידת הנקיטות; וכך כותב הרמח"ל (הוצאת אשכול, עמ' נא-נב):

"הנה הוא איסור המאכלות: בין בעניין הטרפות... ועניין בישולי גויים, ועניין גיעולי גויים, יין נסכם וסתם יינם. כל אלה – הנקיטות בהם צריך דקדוק גדול וצריך חיזוק... והמקל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו... כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם, עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו... והמאכלות האסורות יתרות בזה על כל האיטורין, כיוון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו..."

והנה מי שיש לו מוח בקדקודו יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם יישאר לו בו איזה בית מחוש, ואפילו חששא קטנה! וודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור. אף איסור המאכל, כבר בארנו שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי אפוא יהיה המקל במקום חששא של איסור אם בעל שכל הוא?"

37. עי' "ארץ חמדה" (להגר"ש ישראלי, שער ד סי' ו-י).

38. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב הע' 16).

39. עי' "מדריך שמיטה לצרכן" (פרק יב סעי' ט).

40. שו"ת ישועת משה (זרעים, סי' י אות ב, סי' יב אות א). אך הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מעדני ארץ שביעית, הוספות סי' יא; ישועת משה סי' יא אות ב) חולק על כך. ועי' מש"כ על כך אמ"ר הרה"ג יעקב אריאל ("באהלי שדה" עמ' 110).

אך יש לדקדק בדברי המסילת ישרים. כשהוא מדבר על "חששא של איסור", אין כוונתו לדבר השנוי במחלוקת בין הפוסקים, כאשר על פי כללי פסיקת ההלכה ההכרעה היא לקולא. בנושא זה הוא עוסק רק בהמשך (פרק יד). כאן הוא מדבר על מי שלא בירר את ההלכה כראוי, או שלא בירר את המציאות כדבעי, ולכן יש לו חששות. מה שנפסק על פי עיקר הדין כדבר מותר — אין בו שום חשש של איסור. ואף אם ההלכה קובעת שהדבר מותר רק בדיעבד ובשעת הדחק — בנתונים אלו אין בו שום חשש של איסור! ואין לדמות אותו כלל ועיקר למאכל שחלק מן המומחים סבור שהוא מורעל. מי שרואה בדבר כזה חשש של איסור, עובר על אחת המידות החשובות שהתורה נקנית בהם, והיא: אמונת חכמים⁴¹. יש לנו לתת אמון בפוסקי ההלכה, שאם הכריעו את ההלכה בצורה מסוימת, הרי שאין שום חשש איסור לסמוך על דבריהם.

ההתחשבות בדעת יחיד שנדחתה מן ההלכה — אין מקומה בפרק זה, פרק הנקיות, אלא בפרק העוסק במידת הפרישות (פרק יד). ושם, ההתחשבות בדעתו של היחיד איננה מחשש שמא הדעה שנפסקה להלכה היא טעות, אלא מתוך הנחה שהקב"ה מעוניין בכך שאדם יתחשב בדעה זו כדי לבטא את הקדשת החיים לעבודתו. ואלו דברי הרמח"ל (הוצאת אשכול עמ' עה):

"הפרישות בהנאות הוא... שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצורך יכריח, ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים... והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת, אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו... ולהחמיר בספקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר בארו לנו חכמינו ז"ל (הולין לז ע"ב) מאמר יחזקאל (יחזקאל ד, יז): הנה נפשי לא מטומאה... — שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם⁴² ולא אכלתי מבשר כוס כוס⁴³. והנה כל זה מותר הוא מן הדין וודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה..."

והפרישות במנהגים הוא ההתבודדות וההיבדל מן החברה המדינית לפנות לבו אל העבודה וההתבוננות בה כראוי."

41. אבות (פ"ו מ"ה). ועיי' שיחות הרב צבי יהודה לפרק "קנין תורה" (מידה כג).
 42. רש"י: שנולד בה ספק, והוצרך לשאול לחכם להתירו. וכך מובא להלכה בבה"ט (יו"ד סי' יז ס"ק ז).
 43. רש"י: שחוט שחוט שלא תמות, לפי שמסוכנת היא. וכך מובא להלכה בשו"ע (יו"ד סי' יז סעי' ג).
- ועיי' דרכ"ת (ס"ק מב) שכתב בשם הברכ"י (אות ב), דהא דרשאי להחמיר בכה"ג על עצמו הוא רק כי עבד מצד חומרא וגדר לקדש עצמו במותר לו; אבל אם עושה מפני שיש לו פקפוק בעיקר הדין, אם מסוכנת מותר על ידי פרכוס — אסור להחמיר, דכל שהלכה רוחת להיתר אין רשאי לפקפק עליו. והביא ראיה לזה דרך מצד "קדש עצמך במותר לך" מותר.

ויש לדקדק בכמה נקודות העולות מתוך דברי הרמח"ל:

- א. לא חוששים לכל דעת יחיד, אלא במקום שטעמו מסתבר. לשם כך יש ללמוד את הסוגיא (או להתייעץ עם תלמידי חכמים) כדי לבדוק אם אכן טעמו של היחיד מסתבר כאן או לא. ועל כך נאמר: "אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד"⁴⁴.
- ב. החומרות הן חלק ממכלול שלם של הנהגות הפרישות, הכוללות גם פרישות כללית מהנאות העולם ופרישות מן החיים החברתיים. מי שמרבה להתענג על אכילת בשר בימות החול, אך מקפיד שיהיה "גלאט כשר למהדרין מן המהדרין", האם הוא שייך להנהגת הפרישות? ואם הוא עושה כן בכל זאת, האם יש ערך ממשי לחומרא שקיבל על עצמו?
- ג. קבלת חומרות היא חלק מהנהגות הפרישות, הבאות לאחר התורה

44. וכאן המקום לעמוד על כך שגם התוצרת המשווקת על ידי ועדות השמיטה השונות אינה נקיייה מחששות שונים (עי' מאמרו של הרב יהודה עמיחי, "צרכנות בשמיטה" להלן):

- א. יש לחשוש שמא הקרקעות המוחזקות בידי הגויים בארץ ישראל אינן שלהם אלא גזולות הן בידיהם (עי' במאמר הנ"ל, אות א/2). וכך הורה הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א שיש לחשוש לקדושת שביעית במה שגדל בקרקע שביד גוי בארץ ישראל. ועי' בהרחבה במאמרו של הרה"ג יעקב אריאל (שר"ת באהלה של תורה ח"א סי' קיג). לעומת זאת הקרקעות שנמכרו לגויים עפ"י היתר המכירה שייכות להם מצד הדין, ולכן אין לנהוג קדושת שביעית במה שגדל בהן.
- ב. לדעת מהר"י קורקוס (הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח) אסור לומר לגוי שיעבוד בשמיטה עבור ישראל.
- ג. ההיתר למדוד תוצרת חקלאית מיובאת או משדות גויים בשמיטה מבוסס על כך שרוב התוצרת בארץ גדלה ומשווקת על פי היתר המכירה (עי' "שבת הארץ" פ"ד ה"ח אות ח; פ"ו ה"ה אות א). וכך הורה הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א.
- ד. לנוהגים קדושת שביעית בפירות של גוי, דרך השיווק היא דחוקה מאד מבחינה הלכתית ויש בה מידה רבה של "הערמה". הצרכנים ממנים את הירקנים ואת הסיטונאים כשליחים לקנות עבורם פירות וירקות מן הגוי; אך למעשה השיווק מתבצע בדרך הרגילה מבלי שיש משמעות לשליחות זו. במינוי השליחות יש בעיות מצד דיני שליחות (כגון: שליח עושה שליח וכדו').
- ה. ועדות השמיטה השונות אינן חוששות לקדושת שביעית בפירות אלא החל מן האביב של שנת השמיטה. אך הדבר שנוי במחלוקת גדולה (עי' "מדריך שמיטה לצרכן" פרק ג סעי' ה והע' 7). ולמעשה הורו הגרש"ז אויערבך והגר"ש ישראל, זכר צדיקים לברכה, וילחט"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, לחשוש גם לדעות הסוברות שקדושת שביעית נקבעת על ידי עונת המעשרות, שהוא שלב קרוב להבשלה. ולפיכך יש קדושת שביעית בפירות הנלקטים בחורף של שנת השמיטה, כמו: קיוי, אפרסמון, אנונה ועוד. ובהדרים — הרי ישנה מחלוקת גדולה אם הולכים בהם אחר הלקיטה, כאתרוג, או אחר החנטה ועונת המעשרות, כשאר הפירות.

והזהירות, הזריזות והנקיות. האם נכון להדריך כל אדם לקבל על עצמו הנהגות של פרישות, גם אם בתחומים רבים אחרים של החיים לא הגיע אל הנקיות, ולעיתים — אף לא הגיע אל הזהירות או אל הזריזות?⁴⁵

העולה מכל זה הוא שאין מקום להדריך את הציבור לחפש תמיד את המוצר שיש לגביו כמה שפחות דעות המפקקות בכשרותו. אין מקום לחומרות הבאות מתוך "עצבנות". צריך לחפש את המוצר הכשר מעיקר הדין, וכל אחד צריך לשקול לגופו של עניין — על פי מקומו ודרגתו בעבודת ה' ועל פי הנושא הנדון — אם לקבל על עצמו חומרא מסוימת בתחום מסוים או להימנע מכך.

3. משקל החסידות

ישנו הבדל מהותי בין דברים הנדרשים מעיקר הדין לבין דברים הבאים בהנהגה של חומרא ומידת חסידות. מה שאסור מעיקר הדין — ואף אין לו היתר בשעת הדחק — אסור גם אם ההקפדה על כך תבוא על חשבון דברים אחרים, תהא חשיבותם אשר תהא⁴⁶. ועל כך נאמר: "יקוב הדין את ההר". ו"אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'". לעומת זאת, כאשר מדובר בחומרות ומידות חסידות — ההתייחסות שונה לגמרי, ויש לשקול את סדרי העדיפויות תוך הבאה בחשבון של כל ההשלכות והנסיבות. הרמח"ל מקדיש לנושא זה פרק שלם (פרק כ) העוסק "במשקל החסידות", ואלו דבריו:

"שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות

45. וכאן המקום לתמיהה גדולה, מדוע אין אנו מוצאים אופנה רווחת להדר אחר "כסף גלאט כשר" במידה דומה לריבוי ההידורים בכשרות המזון? ומדוע, למשל, לא מקובל כל כך להדר דווקא במזוזה ותפילין שנכתבו על ידי סופר סת"ם המקפיד לשלם מס הכנסה ומס ערך מוסף כחוק? וזאת למרות דבריו החריפים והנוקבים של הרמח"ל כאשר הוא עוסק בפרטי מידת הנקיות (מסילת ישרים פרק יא, הוצאת אשכול עמ' מה-מח)? ויעויין בדברי התוס' (גיטין ז' ע"א ד"ה השתא), שפירשו את דברי הגמרא שם "בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן", וכתבו שהדברים אמורים באיסורי אכילה, מפני שגנאי הוא לצדיק להכניס אל גופו מאכלות אסורים יותר מאשר להיכשל בעבירות אחרות (ועי' רעק"א שם שהפנה למקבילות בדברי התוס' במקומות אחרים). אולם מדברי התוס' שם עולה שקביעה זו אמורה דוקא באיסורי אכילה שהם איסורי "חפצא", אולם כאשר מדובר באיסורי "גברא" — כמו: אכילה לפני הבדלה — אין הבדל בין איסורי אכילה לאיסורים אחרים (ועי' "נחלת משה" שם, שהאריך בהסברת ההבחנה הזאת). וא"כ הגישה לחומרות בכשרות צריכה להביא בחשבון את ההבחנה הזאת. ומסתבר שכל האיסורים שנקבעו כקנסות על עבריינים בשביעית (כמו מו"מ עם חשוד, "שמוד", "נעבד", ואולי אף ספיחין), אינם איסורי "חפצא" אלא איסורי "גברא", ואין מקום להחמיר בהם יותר מאשר באיסורים אחרים.

46. אלא אם כן ההלכה מתירה זאת במפורש, כגון: פיקוח נפש או "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה" וכדו'; וכל היתר כזה — על פי גדריו ההלכתיים במדויק.

הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמיים ונחת רוח לפניו מן המעשה — יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון..."

על כן, סדרי עדיפויות בכשרות — כאשר מדובר בהנהגות שהן לפנים משורת הדין — צריכים להביא בחשבון מערכת שיקולים הרבה יותר רחבה מאשר מספר חששות הכשרות הנובעים מחילוקי דעות הלכתיים. למשל, האם פשוט להימנע באופן גורף מקנייה במקום שהוא כשר לכתחילה, אך אינו מהודר, כאשר ישנו חשש סביר לכך שכתוצאה ממיעוט קונים יעדיף בעל המקום לוותר על ההכשר בכלל ואף לפתוח את המקום בשבתות ובמועדים? — התשובה אינה פשוטה כלל ועיקר, ולא ננסה להכריע בה; אך מכלל שאלה לא יצאנו, והדברים צריכים להישקל היטב על פי כללי משקל החסידות ובהתייעצות עם גדולי תורה.

4. משקל החסידות בשמיטה

בשנת השמיטה עומדים שיקולים רבים, שאת כולם צריך להביא בחשבון כאשר באים להחמיר ולהדר לפנים משורת הדין:

- א. עידוד חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה. השתדלות לשמור את השמיטה ביתר הקפדה — הן באמצעות אוצר בית-דין והן באמצעות המצע המנותק — יש לה מחיר. לעתים הדבר מתבטא בעלויות גבוהות יותר בייצור. לעתים הדבר מתבטא באיכות נמוכה יותר של המוצר. ולעתים הדבר מתבטא בהגבלות הלכתיות שיש על השיווק. אם הצרכנים לא יראו את עצמם ערבים בעד החקלאים, ולא יהיו מוכנים להתאמץ ולקחת את התוצרת שגדלה על ידי החקלאים הללו — ייווצר מצב שבו החקלאים לא יוכלו להקפיד יותר על שמירת השמיטה⁴⁷.
- ב. מצוות אכילת פירות שביעית. לדעת הרמב"ן⁴⁸, ישנה מצוות עשה מן התורה לאכול פירות שביעית. גם לדעת הרמב"ם, הסובר שאין בכך מצוות עשה, נראה שיש בכך ערך גדול. לכן יש להדר ולהעדיף פירות וירקות שיש בהם קדושת שביעית.
- ג. חיזוק האחיזה היהודית בארץ. בחוזר שיצא על ידי אחד המשווקים, פורסם שבשמיטה זו, הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ-50,000 דונם בעבר

47. עי' בהרחבה במאמריו של אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("באהלי שדה" עמ' 91-89; 106).

48. ספר המצוות להרמב"ם, נוספות (מצוות עשה ח). ועי' "שבת הארץ" (פ"ה ה"א אות א, פו ה"א אות ב). ועי' "באהלי שדה" (עמ' 105, 111, 126).

הירדן. הגידול שם הוא זול יותר מאשר בארץ, בגלל הוצאות נמוכות יותר במים ובשכר עבודה. אותן חוות לא תיסגרנה לאחר השמיטה, ותתחרנה בחקלאות היהודית בארץ. חלק מהחקלאים היהודיים, שפרנסתם תיפגע, יאלצו לנטוש את החקלאות ולהוביר את האדמות. חלק ניכר מאדמות אלו ייפול לידי השכנים הערבים. אם חז"ל התירו קניית שדה בשבת, כדי שעוד קרקע תעבור לידיים יהודיות⁴⁹, קל וחומר הוא שיש להתאמץ — אפילו תוך כניסה לדחקים הלכתיים — כדי שקרקעות שבידי יהודים לא תיפולנה לידי הערבים⁵⁰.

- ד. "או קנה מיד עמיתך". מצוה להעדיף קנייה מיהודי על פני קנייה מגוי⁵¹.
 ויש אומרים שלשם כך צריך אף לשלם מחיר יקר יותר (אפילו עד שליש יותר)⁵².
 ה. ביזוי תלמידי חכמים. התנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של שיטה הלכתית שפוסקים רבים הורו כמותה — יש בה משום ביזוי כבודם של תלמידי חכמים. כבר בגמרא מצאנו שהורו להימנע מהקפדות מסוימות כדי

49. שו"ע (או"ח סי' שו סעי' יא).

50. עי' במכתבי הרבנים הראשיים לישראל, לדורותיהם (מובאים במדריך שמיטה לצרכן עמ' 125-130).

בעניין זה, חשוב להביא את אגרתו של מרן הרב קוק זצ"ל אל ר' חיים ברלין (אגרות רא"ה ח"א, סי' שטז):

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחייטם ע"פ פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר העניין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשו יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בעניין זה. יראה נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת".

51. ספרא (ויקרא כה יד). החפץ חיים (בספרו "אהבת חסד") סובר שהאיסור הוא מהתורה. ואילו הגר"צ עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ סי' מד) סובר שהוא רק מדרבנן. בתשב"ץ ובשו"ת הרמ"א (סי' י) משמע שגם כשיהודי מוכר יותר ביוקר, מצווה להעדיפו. וי"א שאם פער המחירים הוא יותר משליש מותר להעדיף גוי: עי' תוס' (סוכה ל עב). אך אם פער המחירים נובע מהימנעות מתשלום מיסים או מהבדל ברמת חיים — הורה הגר"ש ישראלי זצ"ל שיש להעדיף יהודי. ועי' מאמר הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"א סי' כב) ומאמר הרב שלמה אבינר שליט"א ("שנה בשנה" תשמ"ז, עמ' 235 ואילך).

52. כך העיד ר' נפתלי שטרן זצ"ל בשם מרן הרב קוק זצ"ל. וראה בהערה הקודמת בשם התוס'.

שלא להוציא לעז על הראשונים⁵³. והוא הדין כאן.

1. פגיעה בבני משפחה. אדם שנמנע מלאכול בבית הוריו או אחיו — עלול לגרום לפגיעה בהם. ואף את זה צריך כל אדם לשקול כאשר הוא מקבל על עצמו חומרא בתחום האכילה. ואכן יכול אדם לקבל על עצמו חומרא מסוימת בביתו, ולהתנות שאינו מקבל עליו את אותה חומרא כשהוא מתארח אצל אחרים⁵⁴. (אגב, מאותה סיבה יש להימנע מלנקוט חרם נגדי, כלפי אלה סדרי העדיפויות שלהם בשמיטה שונים משלנו). וקל וחומר — שאין לאסור את הכלים שבהם בישראל המארח תוצרת שגדלה על פי היתר המכירה⁵⁵.
2. יוהרא והתנשאות. חז"ל הורו במקרים מסוימים להימנע מהנהגות של "לפנים משורת הדין" מחשש ליוהרא והתנשאות מצד המהדרים כלפי אלה הנוהגים על פי עיקר הדין. וקל וחומר שיש להיזהר מהתנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של מי שמתנהג בצורה שונה⁵⁶.

וכאן אולי המקום להתייחס לנקודה העולה פעמים רבות ביחס לצרכנות בשמיטה, והיא: המחאה. מי שדעתו אינה נוחה מן ההיקף הגורף שבו מבוצע היתר המכירה — מבקש להביע את מחאתו על ידי סירוב לאכול את התוצרת שגדלה על פי ההיתר. סברה זו — בעלת משקל היא, אלא שעליה לעמוד גם במבחן של עקביות, בצד כל השיקולים של משקל החסידות. כמה אנשים נמנעים מלאכול תוצרת חקלאית שגדלה על ידי חילול שבת, שהיא איסור דאורייתא שאינו שנוי בשום מחלוקת? כמה אנשים נמנעים מלאכול אגסים, שכמעט כולם גדלו בהרכבה של כלאיים גמורים, האסורים מדאורייתא? כמה אנשים נמנעים מלקנות מוצרים של חברות העושקות שכר שכיר, גובות ריבית ללא היתר או עושות מעשים פסולים אחרים, שהם הרבה יותר חמורים מאשר הסתמכות על היתר שהתקבל באיסורי דרבנן?

53. גיטין (ה ע"ב). ועי' שו"ת תרומת הדשן (סי' רלב) שו"ת מהר"י בן לב (ח"ג סי' יד) ועזרת כהן (סי' עו), שקבעו כללים בסוגיא זו.
54. פר"ח (או"ח סי' תצו ס"ק כה). ועי' ילקוט יוסף (להגר"ע יוסף שליט"א, דיני שביעית תשמ"ז, עמ' כט סעי' יח) שכתב שיכול אדם להחמיר על עצמו בדיני שביעית אך לאפשר לאשתו ובני ביתו להקל.
55. מנחת שלמה (סי' מד). ועי' שו"ע (יו"ד סי' סד סעי' ט, שו"ך וט"ז שם; סי' קיט סעי' ז); שו"ך (שם ס"ק כ) עפ"י שו"ת מהרלב"ח (סי' קכא); פר"ח (או"ח סי' תצו ס"ק כג-כד). וכך הורה הגר"מ אליהו שליט"א. ועי' רמ"א (או"ח סי' תנג סעי' א בהג"ה) לעניין היתר תערובת קטניות בפסח.
56. עי' מכתבו של מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל (מובא במדריך שמיטה לצרכן, עמ' 126), שכתב: "ותנאי יסודי של מדת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי (ברכות, סוף פרק ב), ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך".

5. קביעת סדר העדיפויות בשמיטה

מתוך כך נובעת ההנהגה הראויה בשנת השמיטה. סדר העדיפויות צריך להיקבע על פי אמות המידה הבאות:

- א. האם יש בתוצרת זו דוחק הלכתי של ממש?
- ב. האם יש קדושת שביעית בתוצרת זו?
- ג. האם הקנייה מחזקת את האחיזה היהודית בארץ או את האחיזה הנוכרית?
- ד. האם הקנייה מעודדת חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה?

לאור זאת ננסה להתייחס לסוגים שונים של גידולים המשווקים בשמיטה:

1. פירות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, אין בעיית כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
2. ירקות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
3. איסוס מהשנה השישית: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים.
4. מצע מנותק: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
5. גידולי ערבים: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה הנוכרית בארץ.
6. יבוא מחו"ל: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, החלשת האחיזה היהודית בארץ.
7. פירות מהיתר המכירה: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית בארץ.
8. ירקות מהיתר המכירה (זריעת ישראל): אין קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
9. ירקות מהיתר המכירה בחממות בגוש קטיף⁵⁷: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
10. ירקות מהיתר המכירה שיש בהם צדדי היתר נוספים (כגון: זריעת נוכרים, חממות, גבולות עולי מצרים או ספק עולי מצרים, שתילה בגוש): אין קדושת שביעית, שאלת הכשרות — קלושה (במידה משתנה בין הסוגים), חיזוק האחיזה היהודית.

57. נמסר בשם הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, שירקות אלו כשרים למהדרין, ועדיפים על ירקות שנזרעו בשישית ונאספו בשביעית על ידי אוצר בית-דין. ועי' לעיל במאמרו של הרב יהודה הלוי עמיחי "ירקות מגוש קטיף בשמיטה".

מסקנה

שאלת "מה נאכל בשביעית" — סבוכה היא עד מאד, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול את עטרת מידת החסידות לעצמו. יש להכיר את עיקר הדין, על פיו התוצרת שגדלה על פי היתר המכירה כשרה לאכילה, ולבחון את הדרך להחמיר — באדם השייך לכך ועל פי סדר עדיפויות וסולם ערכים נכון. מתוך כך נובעת העדפה ברורה לפירות וירקות שגדלו על ידי חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה, ובמיוחד — לאלה שיש בהם קדושת שביעית, והסתייגות מהעדפה של תוצרת נוכרים, במיוחד אלה החיים בארץ ומשתדלים לחזק את אחיזתם בה (למעט מינים שבהם בין כה וכה אחוז גבוה מאד מן השוק הוא מתוצרת נוכרים גם בלי קשר לשמיטה). ולכן נראה שתוצרת שגדלה על פי היתר המכירה עדיפה על תוצרת נוכרים.

בשמיטה זו התבררנו בכך שהוקמה מערכת השיווק של "אוצר הארץ", המשוקת תוצרת חקלאית בהתאמה לסדר עדיפויות זה.

עם זאת יש להדגיש שעל מי שסומך על היתר המכירה לוודא שהתוצרת שהוא קונה אכן באה מקרקעות שנמכרו כדין, ועל כן יש לקנות רק במקומות שיש עליהם השגחה נאותה לעניין זה⁵⁸.

ויהי רצון שעל ידי המאמץ בשמירת השמיטה על פי דרכה של תורה נזכה להגיע במהרה למצב שבו נשמור את השמיטה כהלכתה במלואה.

58. שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז יו"ד סי' לו; ח"ו, השמטות יו"ד סי' ט); וכך הורה הגר"מ אליהו שליט"א. וכ"כ במשפט כהן (סי' עו) לעניין איסור סחורה, שכל היכא דאפשר — יש לברר את מקור הפירות. ועי' בהרחבה במאמרו של אמור"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (באהלי שדה עמ' 119-121).

להרחבת הנושא עי' ש"ך (יו"ד סי' קי ס"ק סו); שדי חמד (מערכת הס' כלל כט). ועי' מאמר הגר"מ אליהו שליט"א בנושא פירות ערלה בשוק ("התורה והארץ" ח"א עמ' 20).